

**НАЦИОНАЛНА УСТАНОВА
ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА
И МУЗЕЈ – БИТОЛА**

ISSN 0351-1774

ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ

**БИТОЛА
2013**

**ЗБОРНИК НА ТРУДОВИ НА
Н.У. ЗАВОД ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ
НА КУЛТУРАТА
И МУЗЕЈ – БИТОЛА**

Претседател на редакциски одбор:
Александар Литовски

Членови на редакциски одбор:
Лиљана Христова
Викторија Момева Алтипармаковска
Ристо Палигора
Зоран Алтипармаков

Технички секретар: Владо Ѓоревски

Превод на англиски: Силвана Петрова Насух
Лектор: Стево Гаџовски
Компјутерска подготовка: Јове Парговски
Печати: ГРАФОПРОМ Битола

СОДРЖИНА:

д-р Александар ЛИТОВСКИ КРСТО ЉОНДЕВ И УБИСТВОТО НА СПАСОЕ ХАЦИ ПОПОВИЌ ВО БИТОЛА.....	7
М-р Роберто ТРАЈКОВСКИ ФОРМИРАЊЕТО И БОРБЕНИОТ ПАТ НА 21 ПЛАНИНСКА ДИВИЗИЈА НА СС „СКЕНДЕР БЕГ“ ВО ЗАПАДНА МАКЕДОНИЈА	19
Рубинчо БЕЛЧЕСКИ ЗБИРКА НА ФОТОГРАФИИ ЗА ПРВИОТ ПРЕТСЕДАТЕЛ НА ПРЕЗИДИУМОТ НА АСНОМ, МЕТОДИЈА АНДОНОВ – ЧЕНТО.....	27
Марјан ИВАНОВСКИ МАКЕДОНСКА ПОЛИТИЧКА ЕМИГРАЦИЈА ВО ЕВРОПА: СУДИРОТ НА ДРАГАН БОГДАНОВСКИ СО ВАНЧОМИХАЈЛОВИСТИТЕ (1958-1964)	43
Лидија ЃУРКОВСКА АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРИТОРИЈАЛНАТА ПОДЕЛБА ВО ВАРДАРСКИОТ ДЕЛ НА МАКЕДОНИЈА МЕЃУ ДВЕТЕ СВЕТСКИ ВОЈНИ (1919-1941)	53
Ѓорѓи ДИМОВСКИ – ЦОЛЕВ УЧЕНИЦИ ЕВРЕИ ВО ТРГОВСКОТО УЧИЛИШТЕ ВО БИТОЛА	67
Александар СИМОНОВСКИ ИСЕЛУВАЊЕТО НА СРБИТЕ ОД МАКЕДОНИЈА ПОД БУГАРСКА ОКУПАЦИЈА 1941-1942 ГОДИНА (НИЗ ДОКУМЕНТАЦИЈАТА НА ПРИСИЛНИТЕ МИГРАЦИИ).....	81
Драган ГЕОРГИЕВ ОБВИНИТЕЛЕН АКТ ОД 1913 ГОДИНА.....	93
Марина ПЕРСЕНГ КИЛИКС СО ЛИКОТ НА ДИОНИС	105
Марина ПЕРСЕНГ, СЕМАНТИЧКО ЧИТАЊЕ НА ДВЕ РАНОХРИСТИЈАНСКИ МОЗАИЧНИ КОМПОЗИЦИИ ОД ДИРАХИОН (IV-V ВЕК) – РАНОХРИСТИЈАНСКИ МОЗАИЧНИ КОМПОЗИЦИИ ОД БАЛКАНОТ	119

Славица КРСТИЌ ИКОНА „БОГОРОДИЦА ИЗВОР НА ЖИВОТОТ“ ОД ТВОРЕШТВОТО НА ДИЧО ЗОГРАФ, 1860 ГОДИНА, ЦРКВА „СВ. ТРОИЦА“ ВО КУМАНОВО.....	139
Емилија АПОСТОЛОВА ЧАЛОВСКА ТРЕВИЗО И ОХРИД: ЕДЕН МЕТОД - ДВЕ ИНТЕРВЕНЦИИ	153
Кирил ПЕНУШЛИСКИ ПОТПИСИТЕ НА НИКОЛА МАРТИНОСКИ.....	173
Кирил ПЕНУШЛИСКИ ЗА НЕКОИ ПОЗАЈМИЦИ ВО СЛИКАРСТВОТО НА РУБЕНС КОРУБИН.....	185
Владо ЃОРЕСКИ ШЕСТЕ БИСТИ НА АКАДЕМСКИОТ ВАЈАР АЛЕКСАНДАР – ЦАНЕ ЈОВАНОВСКИ.....	207
Д-р Ангелина Поповска МИКРОКЛИМАТСКИ УСЛОВИ И МЕРЕЊА ВО ОХРИДСКАТА ЗБИРКА ИКОНИ.....	217
Димитар ДИМИТРОВСКИ МОИ СЕЌАВАЊА ЗА ОСНОВАЊЕТО НА ЗАВОДОТ ЗА ЗАШТИТА НА СПОМЕНИЦИТЕ НА КУЛТУРАТА ВО БИТОЛА.....	229
Драган ГЕОРГИЕВ БИТОЛЧАНИ ВО ВИОРОТ НА БАЛКАНСКАТА ВОЈНА БИТОЛЧАНИ ВКЛУЧЕНИ ВО МАКЕДОНСКО- ОДРИНСКОТО ОПОЛЧЕНИЕ (1912-1913)	249
In memoriam - ПЕЦО СРБИНОВСКИ	259
In memoriam - КИРИЛ ПАСПАЛОВСКИ.....	262
In memoriam - МАРИЈА ВАСИЛЕВСКА	263
In memoriam - М-Р ДРАГА МЛАДЕНОВА	264

Почитувани читатели!
Почитувани колеги!

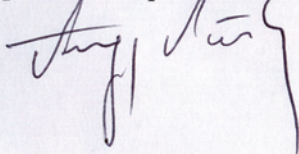
Пред вас се наоѓа нов број на „Зборникот на трудови“ на Националната установа Завод за заштита на спомениците на културата и музеј - Битола. Ова наше стручно и научно списание има за цел да презентира изворни материјали или нови сознанија, кои ќе бидат научно издржани и ќе придонесат за збогатување на ризницата на знаење во областите на кои се однесуваат.

Повторно настојувавме да го зачувуваме традиционалниот ликовно-графички лик на списанието. Во оваа пригода сакаме да потенцираме неколку работи. Во овој седумнаесетти број, ги пренесуваме „Сеќавањата“ на првиот директор на Заводот за заштита на спомениците на културата, Димитар Димитровски, за тоа како беше формирана тогашната институција и каков беше нејзиниот првичен развој. Сметаме дека со ваквиот пристап им оддаваме должна и заслужена почит на луѓето кои ја создаваа нашата институција, а сите нив ги покануваме и понатаму да учествуваат во нашиот „Зборник“ со свои сеќавања или стручни прилози. Во овој број, повторно ја печатиме во корегирана верзија, статијата на Драган Горгиев, во која во минатиот број не ги ставивме испратените фотографии. Во овој седумнаесетти број од нашето списание поместуваме четири пригодни текстови, односно in memoriam за четворица наши починати колеги. На крајот на овој „Зборникот на трудови“ ги приложуваме инструкциите за авторите, бидејќи таквиот пристап е вообичаен за научните и стручни списанија.

На крајот, повторно се обраќаме до сите колеги од сродните стручни институции, а и до сите научни работници во Република Македонија кои работат на теми кои се во сферата на заштитата и презентацијата на движното и недвижното културно наследство, како и од музеологија, етнологија, фолклористика, археологија, историјата на уметност..., да се пријават со свои научни и стручни трудови и да ја збогатат содржината на нашиот „Зборник на трудови“. Секако, Редакцискиот одбор, а пред се претседателот и техничкиот секретар, стојат на располагање во текот на целата година со цел да разјаснат евентуални нејаснотии и да ги прифатат испратените стручни трудови.

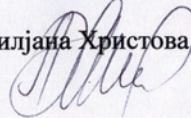
Претседател на Редакцискиот одбор

д-р Александар Литовски

Директор

Лилјана Христова

UDC 342.26(497.7)"1919/1941"

Лидија ЃУРКОВСКА¹**АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРИТОРИЈАЛНАТА ПОДЕЛБА
ВО ВАРДАРСКИОТ ДЕЛ НА МАКЕДОНИЈА МЕЃУ
ДВЕТЕ СВЕТСКИ ВОЈНИ (1919-1941)**

Апстракт: Стратегијата се однесува на административно-територијалната поделба во Вардарскиот дел на Македонија која била сprovedена од страна на српската власт за реализација на нејзините државно-партицки интереси.

Клучни зборови: административно-територијална поделба, Вардарски дел на Македонија, Вардарска бановина

По завршувањето на Првата светска војна и по одржувањето на Париската мировна конференција, на која била санкционирана поделбата на Македонија, Вардарскиот дел на Македонија бил окупиран и се нашол во составот на новоформираната држава, именувана како Кралство на Србите, Хрватите и Словенците, директно преку Кралството Србија во чиј состав бил од 1913 година. Во Вардарскиот дел на Македонија српската власт вовела строг воено-полициски режим и вршела таква административно-територијална поделба, каква што одговарала на нејзините интереси. Во новата држава Вардарскиот дел на Македонија имал колонијален статус, со официјално непризнат национален идентитет, со практикување на насилничка политика на прогонување и етничко чистење, следена од силна асимилација. Вардарскиот дел на Македонија бил именуван како “Јужна Србија”, каде што владеел режимот на специјални уредби, а Македонците биле именувани како Јужносрбијанци. Тоа значи дека Македонците не смееле јавно да се декларираат како Македонци, не смееле да зборуваат на мајчиниот јазик. т.е врз нив се вршел притисок да го забораваат македонскиот јазик, сопствената историја и култура.²

¹ Д-р Лидија Ѓурковска, доцент во Институтот за национална историја ул. Григор Прличев бр.3 1000 Скопје, е.пошта lidija.dimitrijevska@gmail.com.

² Надежда Цветковска, *Политичкиите партиии во парламентарниите изборни борби во Вардарскиот дел на Македонија (1919-1929)*, ИНИ, Скопје, 2004, 17-18.

Македонскиот народ бил исклучен од општествено-политичкиот живот. Тој немал право да организира свои политички партии, немал право да учествува во органите на власта, ниту во администрацијата. По воспоставувањето на власта, големосрпската буржоазија, работејќи врз постојаната денационализација на Македонците, имала за цел сосема да ги асимилира и да ги интегрира во составот на српската нација.

1. АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРИТОРИЈЛНАТА ПОДЕЛБА (1919-1921)

Владата на Кралството Србија го разделила освоениот Вардарски дел на Македонија на седум окрузи: Битолски, Дебарски, Кумановски, Скопски, Штипски, Тетовски, Тиквешки (Кавадарски). По 1919 година, бил укинат Дебарскиот округ. Според поделбата од 1920 година, повторно имало седум округа: Битолски, Брегалнички (тука влегла новодобиената Струмичка околија), Кумановски, Охридски, Скопски, Тетовски и Тиквешки.³

Во окрузите, покрај државната управна власт, постоеле и органи на локалната управа: окружните собранија и окружните одбори. Нивна задача била да водат грижа за чување и унапредување на просветните, стопанските, сообраќајните, санитарските и финансиските окружни интереси. Окрузите биле поделени на околии, а овие на општини. Околиите и општините за извршување на својата работа имале околиско/општинско собрание, околиски/општински одбор на околски/општински суд. Околиската и општинската власт, како и окружните собранија и окружните одбори, покрај работата, во својот домен биле должни да извршуваат и државни работи кои со закон ќе им бидат одредени. Делокругот на работа и уредувањето на локалната окружна, околиска и општинска власт и односот помеѓу нив и државната власт се уредувале со специјални закони.⁴

2. АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРИТОРИЈЛНАТА ПОДЕЛБА (1921-1929)

Со Видовденскиот устав⁵ значително се измениле наследените облици на локалната управа во некогашните покраини кои влегле во

³ Vladimir Simeunovič, *Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika 1921-1961. – Ukupno stanovništvo, polna i starosna struktura* -, Beograd, decembar 1964, 22.

⁴ Надежда Цветковска, *Македонскојто ирашање во југословенскиот парламенит меѓу двеите светски војни*, ИНИ, Скопје, 2000, 25.

⁵ Видовденскиот устав е донесен на 28 јуни 1921 година. Работен е врз основа на Српскиот устав од 1903 година и со него се пренесува организацијата на државата и

составот на Кралството на СХС. Според член 95 од Видовденскиот устав, било пропишано управата на Кралството на СХС да се врши по области, окрузи, околии и општини. Целата држава била поделена на 33 области, од кои три го сочинувале Вардарскиот дел на Македонија: Битолска, Брегалничка и Скопска. Помали административни единици биле околицата и општината. Во Вардарскиот дел на Македонија имало вкупно 31 околица. Битолската област, која била најголема со површина од 11.696 км², ги опфаќала следните околии: Битолска (Битола), Дојранска (Валандово), Гевгелиска (Гевгелија), Горно-дебарска (Дебар), Кавадаречка (Кавадарци), Кичевска (Кичево), Крушевска (Крушево), Мариовска (Битола), Неготинска (Неготино), Охридска (Охрид), Преспанска (Ресен), Прилепска (Прилеп), Струшка (Струга) и Струмичка (Струмица).⁶ Брегалничката област, со центар во Штип и со површина од 4.956 км², ги опфаќала следните околии: Царево Село, Кочани, Малеш (Берово), Овче Поле (Свети Николе), Радовиш и Штип.⁷ Скопската област, со површина од 8.849 км², ги опфаќала следните околии: Долни Полог (Тетово), Галичник (Ростуше), Горни Полог (Гостивар), Качаник, Кратово, Крива Паланка, Пореч (Јужен Брод), Прешево, Скопје, Велес и Жеглигово (Куманово).⁸

На чело на секоја област се наоѓал голем жупан. Него го поставувал кралот, па според тоа, тој бил државен орган кој управувал со работите на државната управа во областа преку другите нему подредени пониски државни органи. Од оваа организација се исклучени големите градови кои имале свои посебни градски управи. Покрај управните органи во областите на чело со жупаните, биле предвидени и самоуправни органи избирани од народот. Самоуправните органи биле претставени од: обласните собранија и обласните одбори. Истата организација била воведена и во околиците - постоеле околиски управни органи со околиски началници на чело, односно со околиски поглавари, а исто така и самоуправни органи - околиски собранија и околиски одбори.⁹

Општините, според Видовденскиот устав, биле организирани на истиот начин како што биле организирани според српскиот Устав од 1903 година, со општинско собрание, со општински одбор и со општински суд. Меѓутоа, сите општински органи биле сведени, како и порано во Кралството Србија, на месна полициска власт. Изборноста, во суштина,

внатрешната управа на Кралството Србија од 1903 до 1918 година - со незначителни отстапувања. Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1922.

⁶ Vladimir Simeunović, *Stanovništvo Jugoslavije*, 118.

⁷ Истото.

⁸ Истото.

⁹ Надежда Цветковска, *Македонскојто праашање....*, 2000, 26.

била елиминирана со присуство на полицијата, (при изборот на општинските форуми).¹⁰

На 22 април 1922 година биле донесени два закона со кои попрецизно се одредува организацијата на локалната управа: Закон за обласната и околицката самоуправа и Закон за општинската управа.¹¹ Во првиот закон не биле воведени окрузите како територијални управни и самоуправни единици, иако биле предвидени со Уставот од 1921 година, така што поделбата на целокупната државна територија, а во тој контекст и на Вардарскиот дел на Македонија, била изведена на области, околии и општини. Според Законот за обласната и околицката самоуправа, вкупно целото Кралство на СХС било поделено на 33 области со истиот број на околии. Во Вардарскиот дел на Македонија бројот на областите и околии станал ист како со поделбата извршена со Уставот од 1921 година. При поделбата на надлежностите меѓу локалните и централните органи, земено во целина, применет бил принципот на пренесување на дел од функциите на централните органи на локалните органи. Другиот дел на проблемите се однесувал на поделбата на надлежностите помеѓу управните и самоуправните органи. Во првиот случај проблемот бил сложен бидејќи и едните и другите претставувале само делови на една иста централизирана организација на државната власт. Локалните управни органи во областа-големиот жупан и околицките поглавари-биле строго подредени на централните органи, ги извршувале сите нивни наредби односно наредбите на владата. Кругот на надлежностите на самоуправните органи бил детализиран така што биле наброени секторите на дејноста кои со нивната надлежност биле опфатени. Така, во областите, самоуправните органи биле надлежни за обласните финансии, за утврдување на обласните буџети, за располагање со обласните давачки кои им се дадени врз основа на Законот за покритие на обласните расходи (даноци и дополнителни даноци). Потоа, воделе грижа за унапредување на стопанството, за управување со обласниот имот; воделе грижа за народното здравје и социјалните задачи, како и за сообраќајните установи; за соработката со соодветните органи за унапредување на просветата и стручното образование; за воведување на установа за штедење итн. Од друга страна, обласните самоуправни органи биле надлежни и за давање мислења на барање на владата по законските предлози што се однесувале на областа, како и за други предмети за кои владата ќе побарала нивни сугестии.¹²

¹⁰ Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1922, 26-28.

¹¹ Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 5.5.1922.

¹² Надежда Цветковска, *Локалната управа во Вардарскиот дел на Македонија меѓу двејте светски војни (1919-1941)*, Историја, годXXXIV/XXXV./1-4 Скопје, 1998/1999, 59-61.

На ист начин и со исти надлежности, само за територијата на околицата, биле дефинирани и надлежностите на околските самоуправни органи. Ако поставените задачи не би можеле да ги извршат, и околските и обласните самоуправни органи, од сопствените средства, било предвидено државата по барање на обласните собранија, а по одлука на парламентот, да одреди потребни средства или, пак, да ги одбие нивните барања. Меѓутоа, располагањето со обласните и околските средства било под надзор на централните органи, односно под строг надзор на министерот за финансии. Во секторот за регулирање на правните односи, на обласните собранија им било дадено право да издаваат уредби за овие прашања од својата надлежност. Само, и тие уредби не ги прогласува обласното собрание, туку обласниот голем жупан. Тој можел да ја задржи од прогласувањето секоја уредба на обласното собрание ако најде дека не е заснована врз Уставот и законот, односно тој мора своето мислење за тоа да го достави до Државниот совет на одлука. Доколку Државниот совет не донел решение по донесената забелешка во рок од два месеца, се смета дека одлуката е извршена.¹³ Големите жупани многу често го користеле ова свое право да ги прогласат за противуставни и противзаконски сите оние уредби на обласните собранија со кои тие или другите централни органи, не се согласувале. Инаку, целиот систем на самоуправност бил така поставен, државната власт, т.е. управните органи да вршат полна контрола над работата на самоуправните органи-преку обласниот голем жупан, преку околските поглавари и преку посебните стручни тела. Сите овие управни органи имале право да ги задржат сите одлуки на самоуправните органи од извршување во секој момент.¹⁴

Поделбата на области, кон која се пристапило по донесувањето на споменатите закони, предизвикала голем отпор и незадоволство во круговите на политичарите и народот кои се залагале за федеративно уредување на државата. Се протестираше поради разбивањето на историските покраини. Поделбата на области, извршена во 1921 година на целата територија на Кралството на СХС, а во тој контекст и во Вардарскиот дел на Македонија, не била лоша во замислата, но во практиката излегла мошне неизводлива. Може да се забележи дека бројот на околиците бил предвиден во врска со специјалните државни интереси, но никако не бил сразмерен според површината на онаа област на која некоја околица и припаѓала. Така Битолската област била двапати поголема од Брегалничката и имала двапати повеќе околии (14:6), Скопската била само за околу 60% поголема од Брегалничката, но имала 90% повеќе околии (11:6). Оваа несразмерност уште подобро се гледа кога

¹³ Истито.

¹⁴ Истито.

ќе се земе предвид бројот на населението: според пописот од 1921 година, тој број во Скопската и Битолската област бил речиси ист: 336.423 и 341.095, па според тоа, на една околија просечно се паѓало 30 и 24 илјади жители. Но, Брегалничката област имала само 104.460 жители, значи, по 17 илјади на една околија. Така, државната власт, поради револуционерното движење на населението и упадите на комитските чети на ВМРО од Бугарија, сакала да има поефикасна контрола во таа област каде што состојбата секогаш била немирна. Исто така е чудно Струмица, и покрај големата оддалеченост, да припаѓа во Битолската област наместо во Брегалничката, што би било многу поприродно. Овде решавале политичките причини, наполно спротивни на географијата и на интересите на населението.¹⁵

3. АДМИНИСТРАТИВНО-ТЕРИТОРИЈАЛНАТА ПОДЕЛБА (1929-1941) ГОДИНА

Вака поставени, локалната управа и локалната самоуправа се задржале се до воведувањето на Шестојануарската диктатура во 1929 година. Тогаш биле укинати Законот за обласната и околинската самоуправа, а со нив заедно и областите. На 3 октомври 1929 година бил донесен Законот за името и поделбата на Кралството на управни подрачја¹⁶, според кој државата на Србите, Хрватите и Словенците била наречена Кралство Југославија. Извршена била нова административна поделба на земјата, односно општата управа во Кралството Југославија се вршела по бановини, околии и општини. Што значи, целото Кралство било поделено на 9 бановини¹⁷ (наместо на 33 области), околии и општини (кои ги задржале веќе споменатите управни органи) додека самоуправните органи биле укинати. Со Уставот од 3 септември 1931 година, во рамките на оваа поделба, градовите Белград, Панчево и Земун сочинувале посебно управно подрачје.¹⁸

¹⁵ Хенри Батовски, *Историја на политичките граници и територијалниот облик на Социјалистичка Република Македонија*, Гласник на ИНИ, XVI, Скопје, 1972, 17, 18.

¹⁶ Службене новине Краљевине Југославије, бр.233, Београд 04.10.1929.

¹⁷ Кралството Југославија беше поделено на 9 бановини и тоа: 1) Дравска со седиште во Љубљана; 2) Савска со седиште во Загреб; 3) Врбска со седиште во Бања Лука; 4) Приморска со седиште во Сплит; 5) Дринска со седиште во Сараево; 6) Зетска со седиште во Цетиње; 7) Дунавска со седиште во Нови Сад; 8) Моравска со седиште во Ниш; 9) Вардарска со седиште во Скопје. Закон о називу и подели Краљевине на управна подручја од 3. октобра 1929 година - са изменама и допунама од 28 августа 1931 година и 24 октобра 1931 година Надежда Цветковска, *Локалната управа ...* 59-61.

¹⁸ Надежда Цветковска, *Македонското праашање...*, ИНИ, Скопје, 2000, 27.

Со оваа поделба била разбиена национално-историската структура на државата.¹⁹ Новата поделба значела поголем степен на централизација: со неа биле обезбедени ефектите на државниот и национален унитаризам, т.е. интегралното југословенство. Со усвојувањето на поделбата, режимот создавал претпоставки за национална југословенска унификација. Со разбивањето на Хрватска на две бановини била ослабена основата за единствено национално настапување на Хрватите, бидејќи националното движење сега можело полесно да се контролира, парализира и задушува, а со поделбата на Србија, со вклучувањето на нејзините делови во составот на некои други бановини, била создадена основа за спроведување на политиката на интегрално југословенство како нов вид за одржување и политика на превласт на нејзината буржоазија.²⁰

Вардарска бановина, со седиште во Скопје, како управно-административно територијална единица во Кралството Југославија, ја опфаќала територијата на Вардарскиот дел на Македонија, дел од Јужна Србија и речиси цела Метохија. Од север била ограничена со означени граници на Моравска и Зетска бановина, од исток, југ и запад со државни граници спрема Бугарија, Грција и Албанија. Во тие граници Вардарска бановина (по некои промени) имала 36.672 км². Белградската влада намерно ги поврзувала македонските и српските краишта во една административна единица за да може на тој начин, меѓу другото, да го негира постоењето на македонскиот народ, односно да го намали значењето на македонското население во државата.

Според новата административно-територијална поделба, а и според пописот на населението од 31 март 1931 година, Вардарска бановина била поделена на 44 околии и 453 општини. Бројот на населените места изнесувал 3.169.²¹ Вардарскиот дел на Македонија што бил во составот на Вардарска бановина, бил поделен на 29 околии и тоа: Галичка (Ростуше),

¹⁹ Негацијата на историските целини, меѓутоа не можеше да се спроведе (Словенија и Вардарскиот дел на Македонија). Јадрото на Зетската бановина го сочинуваше Црна Гора, која беше сметана за класична српска земја. Вардарскиот дел на Македонија беше подразбиран како “Јужна Србија” и кон него беа придодадени краеви од југот на Србија. Поради многуте малцинства во Војводина, Хрвати во Срем и северозападна Бачка, таа се наоѓаше во составот на Дунавска бановина, со тоа што и беа придодадени делови на северна Србија. Босна беше поделена меѓу 4 бановини: Врбаска, Дринска, Зетска и Приморска. Србија како историска целина, беше разбиена на 5 бановини: Дунавска, Моравска, Вардарска, Дринска и Зетска. Хрватите беа распоредени ов 2 бановини: Савска и Приморска. *Историја*.

²⁰ Branko Petranović, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, Prva knjiga. Kraljevina Jugoslavija 1914-1941, Beograd, 1989, 191.

²¹ Vladimir Simeunović, *Stanovništvo Jugoslavije*, 18.

Горнополошка (Гостивар), Долнополошка (Тетово), Кривопаланечка (Крива Паланка), Жеглиговска (Куманово), Кратовска (Кратово), Битолска (Битола), Горнодебарска (Дебар), Кичевска (Кичево), Прилепска (Прилеп), Охридска (Охрид), Преспанска (Ресен), Струшка (Струга), Крушевска (Крушево), Мариовска (Битола), Поречка (Јужен Брод), Кочанска (Кочани), Малешевска (Берово), Овчеполска (Свети Николе), Радовишка (Радовиш), Царевоселска (Царево Село), Штипска (Штип), Велешка (Велес), Дојранска (Валандово), Гевгелиска (Гевгелија), Неготинска (Неготино), Кавадаречка (Кавадарци), Струмичка (Струмица) и Скопска (Скопје) - вкупно 949.958 или 60,34% од попишаните жители на територијата на оваа бановина.²² Делот од Србија што влегувал во составот на Вардарска бановина опфаќал 8 околии и тоа: Босилградска (Босилград), Јабланичка (Лебана), Лесковачка (Лесковац), Масуричка (Сурдулица), Пчињска (Врање), Пољаничка (Владинички Хан), Прешевска (Прешево) и Власотиначка (Власотинци) - вкупно 348.010 или 22.11% од попишаните жители на територијата на оваа бановина.²³ Делот од Метохија што влегувал во составот на Вардарска бановина опфаќал 7 околии и тоа: Гњиланска (Гњилане), Горска (Драгаш), Грачаничка (Приштина), Качаничка (Качаник), Неродимска (Урошевац), Подгорска (Сува Река) и Шар-планинска (Призрен) - вкупно 276.245 или 15,55% од попишаните жители на територијата на оваа бановина.²⁴ Во Вардарска бановина, според пописот од 31 март 1931 година, имало 271.873 домаќинства со 1.574.243 жители²⁵

Бановините биле организирани како највисок облик на централизмот, претставувајќи административно-територијални единици подредени на централната власт. Со диктатурата зголемена била централизацијата на власта одоздола нагоре, а сите важни директиви за нејзиното функционирање потекнувале од кралот, т.е. сите локални органи се наоѓале во полна хиерархиска зависност од централните органи на власта. Во бановините, а во тој контекст и во Вардарска бановина (во која спаѓал Вардарскиот дел на Македонија), биле предвидени следните органи: бан, банска управа, бановински совет и бановински одбор.

Територијалната поделба и локалната управа, воведени по Шестојануарската диктатура, со Законот за името и поделба на Кралството на управни подрачја, се задржале се до донесувањето на Уставот од 3 септември 1931 година. И по новиот Устав останала истата

²² *Историја*, 20.

²³ *Историја*.

²⁴ *Историја*.

²⁵ *Историја*, 125, 126; Меѓутоа, според податоците објавени од Милоје М. Сокиќ во “Статистика избора народних посланика за Прву југословенску народну скупштина”, Београд, 1935, 81, Вардарска бановина имаше 37.389 км², 1.575.185 жители и 274.070 домаќинства.

територијална поделба, со таа разлика што сега повторно биле воведени, покрај управните, и самоуправните органи.

Бановините и понатаму се делеле на околии и општини, а покрај нив (т.е. покрај управните органи) воспоставена била и околиска и општинска самоуправа (собранија, совети и одбори). Во бановините биле предвидени, како и во 1929 година, истите органи на управата, со таа разлика, што бановинскиот совет и бановинскиот одбор сега биле самоуправни органи.

На чело на бановината, односно на чело на Вардарска бановина, а во тој контекст и во Вардарскиот дел на Македонија, како претставник на кралската влада, стоел бан, кого го поставувал кралот со указ по предлог на министерот за внатрешни работи, а во согласност со претседателот на Министерскиот совет. Во Вардарска бановина биле назначени следните банови: прв бан во Вардарска бановина бил Живојин Лазик, кој на оваа должност останал до 3 јули 1932 година, кога бил назначен за министер за внатрешни работи. На 23 април 1932 година за бан бил поставен Алекса Станишиќ, кој на оваа должност останал до смртта, на 27 август 1934 година. Во периодот од 1 јануари до 12 септември 1935 година бан е Драгослав Ѓорѓевиќ. На 13 септември 1935 година за бан бил поставен Ранко Трифуновиќ кој на оваа должност останал до 27 февруари 1936 година. Во периодот од 3 август 1936 година до почетокот на април 1939 година за банови биле поставени Светислав Пауновиќ и Михајло Васовиќ. Од крајот на април 1939 година до капитулацијата на Кралството Југославија (17.ИВ.1941) како последен бан во Вардарска бановина бил Хајдук Вељковиќ Влада. Треба да се напомене дека за банови во Вардарска бановина биле поставувани лица кои не биле Македонци туку Срби, дојдени од Србија, кои и пред да бидат поставени за банови во оваа бановина, биле на служба во Вардарскиот дел на Македонија и очигледно ги познавале овдешните прилики.²⁶

Банот ја извршувал највисоката политичка и општествено-управна власт на територијата на бановината - ги извршувал наредбите на владата, управувал со бановинскиот имот, ги пропишувал бановинските даноци и го подготвувал бановинскиот буџет. Нему му биле потчинети сите органи на општата управа во бановината. Своите законски надлежности ги извршувал со помош на политичко-управните и стручни чиновници и со помошниот персонал. Тој ги извршувал сите работи кои спаѓале во негова надлежност и за нив лично одговарал.²⁷

На банот му се доделувал, како помошен орган, помошник на банот, односно заменик на банот, кој го заменува во случај да е спречен во извршувањето на работите. Помошникот на банот морал да има

²⁶ Надежда Цветковска, *Локалната управа...*, 64.

²⁷ Надежда Цветковска, *Македонското истражување...*, ИНИ, Скопје, 2000, 29.

завршен правен факултет и најмалку 12 години државна служба. Тој бил чиновник од 3-та заклучно до 2-а група, од 1-ва категорија, со тоа што во секоја група морал да помине најмалку 4 години. Помошници, односно заменици на банот во Вардарска бановина, т.е. во Вардарскиот дел на Македонија биле: Јанакије Красојевиќ во два мандата: првиот мандат до 31 јули 1934 година (кога бил пензиониран), а вториот мандат е од 17 јануари до 24 септември 1935 година; Бранко Секулиќ од 2 август 1934 до 17 јануари 1935 година; Душан Филиповиќ од 17 септември 1935 до 20 август 1936 година (кога бил пензиониран); Димитрије Нешиќ од 20 август 1936 до април 1939 година и Александар Цветковиќ од април 1939 до капитулацијата на Кралството Југославија на 17.04.1941г. Исто така, сите помошници, односно заменици на банот биле Срби²⁸

Бановинските чиновници службено му биле подредени на банот. Нивното поставување, одредување за одделни службени места, пензионирањето и отпуштањето го вршел банот во оние граници одредени со посебен закон.²⁹

Во секоја бановина бил формиран бановински совет како советодавен орган на банот, кој заседавал во седиштето на бановината. Во бановинскиот совет се поставувале по еден член од секоја околица, освен тоа за секој град од 3-15.000 жители се поставувал по еден член, од 15-30.000 жители по два, од 30-50.000 жители по три, а за сите градови со над 50.000 жители по четири члена. Бановинскиот совет во Вардарска бановина го сочинувале 72 члена и тоа: 44 од околиците и 28 од градовите. Од Вардарскиот дел на Македонија биле избрани вкупно 49 советници и тоа: 29 од околиците и 20 од градовите: Скопје -4 советника, Битола-3 советника, Прилеп - 2 советника, Тетово - 2 советника, Куманово -2 советника и по 1 советник од градовите - Велес, Дебар, Гевгелија, Кавадарци, Охрид, Струмица и Штип. Од делот на Јужна Србија и Метохија што влегле во составот на Вардарска бановина во бановинскиот совет биле избрани вкупно 23 советника и тоа: 15 од околиците и 8 од градовите: Приштина - 2 советника, Призрен - 2 советника, Лесковац -2 советника и по 1 советник од Гњилане и Врање.³⁰

Членовите на бановинскиот совет ги поставувал министерот за внатрешни работи, кој, исто така го пропишувал и Правилникот за организација, работа и издатоци за работа на бановинскиот совет. Членовите на бановинскиот совет се грижеле, во прв ред, за економскиот, социјалниот и културниот развој на околиците и градовите за кои биле поставени и му поднесувале на банот претставки во кои ќе укажуваат на

²⁸ Надежда Цветковска, *Локалната управа....*, 65.

²⁹ Надежда Цветковска, *Македонската управа....*, 30.

³⁰ Надежда Цветковска, *Локалната управа....*, 65.

потребните мерки што треба да се преземат во тој правец. Членовите на бановинскиот совет не смееле да се мешаат ниту да влијаат на решавањето и донесувањето на одлуки во работата на управните власти, ниту воопшто да вршат било каква интервенција кај власта. Бановинскиот совет се состанувал редовно еднаш годишно на повик на банот и тоа најдоцна еден месец пред конечното утврдување на бановинскиот буџет. Седниците можеле да траат најмногу 15 дена. Банот можел, по претходно одобрение на министерот за внатрешни работи да ги повика членовите на бановинскиот совет на вонредни седници, кои не можеле да траат повеќе од 5 дена, и во други важни прилики, особено за работи, што се однесуваат на заклучување заеми, за отуѓување на бановинскиот недвижен имот и при донесувањето на важни уредби кои би имале посилен финансиски ефект. Членовите на бановинскиот совет биле должни да доаѓаат на седници, бидејќи советот не можел да работи ако не се присутни барем половина од неговите членови.³¹

Бановинскиот совет од своја средина избирал бановински одбор, кој претставувал извршен орган.

Со донесувањето на Уставот од 3 септември 1931 година бановинскиот совет и бановинскиот одбор биле самоуправни органи. Бановинскиот совет се избирал на 4 години, со општо, еднакво и непосредно гласање. Бановинскиот совет имал право на издавање уредби во рамките на бановината кои претходно ги подготвувал бановинскиот одбор. Тие уредби имале сила на закон во бановината. Банот ги обнародувал по претходна согласност на Државниот совет. Бановинскиот совет го решавал бановинскиот буџет по предлог на бановинскиот одбор. Банот имал право да ги запре сите решенија на бановинскиот совет и на бановинскиот одбор ако види дека не се во согласност со Законот и со Уставот. Кралот имал право да го распушти бановинскиот совет по предлог на министерот за внатрешни работи.³²

Со Уставот од 3 септември 1931 година општинската самоуправа била така организирана што и понатаму постоеле веќе споменатите самоуправни органи. Општинското собрание го сочинувале сите полнолетни граѓани кои имале право на глас. Собранието избирало општински одбор и општински суд. Но сега, во уште поголема мерка, сите самоуправни органи на општината биле под најстрога контрола на управните органи, односно на околицките началници.

Меѓутоа, самоуправата, предвидена со Уставот од 3 септември 1931 година, била само привидна, и само фасада за диктатурата на владетелот, како и парламентаризмот кој тогаш бил воведен.

³¹ *Истото*, 69.

³² *Истото*.

Организацијата на локалната управа во Кралството Југославија, а во тој контекст и во Вардарскиот дел на Македонија, воспоставена со Уставот од 3 септември 1931 година, се задржала се до крајот на неговото постоење, односно до германската окупација - освен во Хрватска.³³

На крајот, би можело да се нагласи дека власта, т.е. органите на управата на таа власт (од централните до локалните органи на управата) во југословенската држава во периодот меѓу двете светски војни била чисто буржоаска, односно и партиска, и служела како синцир, одозгора надолу за спроведување на одредена буржоаска политика, на која народот, во најширока смисла на зборот, можел да влијае единствено на изборите. За да можат, пак, избирачите макар и на тој начин, т.е. по посреден пат, да учествуваат и да управуваат со земјата, потребно било слободата на изборноста да биде обезбедена.

Карактеристично било за југословенската држава, а во тој контекст и за Вардарскиот дел на Македонија, дека слободата на изборноста не била обезбедена. Сите влади, а биле сменети 39 во текот на дваесетгодишното постоење на Кралството на СХС/Југославија, многу повеќе се грижеле како да бидат организирани изборите (за да победи владеачката партија) отколку за некое вистинско учество на народот во управувањето со земјата. Разбирливо е дека при тоа и управните органи, односно полицијата, и самоуправните органи биле избирани секогаш од побогатите слоеви, при што се водело сметка и тие да бидат од владеачката партија. Затоа, политичкиот развој на Кралството на СХС/Југославија, во еден дел од периодот меѓу двете светски војни, се карактеризира не само со диктатура на владетелот, туку и со наметнувањето на политиката на оние партии кои со недемократските избори добивале мнозинство и во Собранието и во локалните органи, како и во другите претставнички тела.

Оттука и организацијата на Кралството, според Видовденскиот устав (1921), а потоа и според Уставот од 1931 година, всушност, била наметната од овие политички фактори, односно од Радикалната партија и монархот. Југословенската буржоазија, земено во целина, наместо да ги изградува и зацврстува институциите на една напредна буржоаска држава и што поширока локална самоуправа, главно, се грижела за тоа на кој начин да стекне политичка доминација во земјата и да организира влада, користејќи се, во голема мерка, со локалните органи и корумпирајќи ги самите нив во работата. Со оглед на тоа што била и економски слаба, за неа непосредното држење на власта и користењето на органите на власта било од првостепено значење, поради што за пошироката самоуправа

³³ *Истото*, 69-71.

немало место. Од тие причини таа и не можела никако да ги среди социјалните и политичките прашања и да пронајде соодветна согласност помеѓу своите политички барања и стопанскиот развој на земјата. Тоа се одразило и на организацијата на внатрешната управа (а во тој контекст, и во Вардарскиот дел на Македонија), која, во суштина, се сведува на административната поделба на земјата и на бирократското управување со државата, и со народот, со диктатура на владетелот, без оглед на елементите на самоуправност кои со уставите и законите се прокламирани. Во добар дел, во тоа се наоѓаат и главните причини за пропаѓањето на југословенската држава во текот на неполните 15 дена од фашистичкиот напад.

Резиме

Административно-територијалната поделба во Вардарскиот дел на Македонија била поделена на неколку периоди. Првиот период (1919-1921), бил период каде што Кралството било разделено на 7 окрузи. Вториот период бил од (1921-1929). Со оваа поделба целата држава била поделена на 33 области, од кои 3 го сочинувале Вардарскиот дел на Македонија: Битолска, Брегалничка и Скопска. Со поделбата од (1929-1941) била извршена нова административна поделба по бановини, околии и општини. Целото Кралство било поделено на 9 бановини, наместо на 33 области. Вардарскиот дел на Македонија, заедно со дел од Јужна Србија и цела Метохија, припаѓал на Вардарска бановина, со седиште во Скопје. Со оваа поделба била разбиена национално-историската струкура на државата. Власта, т.е. органите на управата (од централните до локалните органи на управата) во југословенската држава во периодот меѓу двете светски војни, била чисто буржоаска, односно и партиска, и служела како синџир, одозгора надолу за спроведување на одредена буржоаска политика, на која народот, во најширока смисла на зборот, можел да влијае единствено на изборите.

Summary

The administrative and territorial division of Vardar Macedonia took place throughout several periods. The first period (1919-1921) was the period when the Kingdom was divided into 7 districts. The second period was from 1921 until 1929. During this period the whole country was divided into 33 districts, 3 of which were part of Vardar Macedonia: the districts of Bitola, Bregalnica and Skopje. With the next division (1929-1941) a new administrative division was made into regional units, districts and municipalities. The whole Kingdom was divided into 9 regional units instead of

33 districts. The Vardar part of Macedonia, together with Southern Serbia and Metohija belonged to the Vardar district with the capital Skopje. This division broke the national and historic structure of the country. In the period between two World Wars, in the Yugoslav country the government i.e. the administration organs (from central to local) were strictly political i.e. related to parties and served as a chain, or a top-down implementation of national policy which the people, in the widest sense of the word, could only influence through elections.

ЛИТЕРАТУРА

1. Branko Petranovič, *Istorija Jugoslavije 1918-1988*, Prva knjiga. Kraljevina Jugoslavija 1914-1941, Beograd, 1989.
2. Vladimir Simeunovič, *Stanovništvo Jugoslavije i socijalističkih republika 1921-1961 – Ukupno stanovništvo, polna i starosna struktura*, Beograd, 1964.
3. Историја на македонскиот народ, книга трета, ИНИ, НИП “Нова Македонија”, Скопје, 1969.
4. Надежда Цветковска, Локалната управа во Вардарскиот дел на Македонија меѓу двете светски војни (1919-1941). Историја, 1/4, Сојуз на друштвата на историчарите на Република Мкедонија, Скопје, 1998/1999.
5. Надежда Цветковска, Македонското прашање во југословенскиот парламент меѓу двете светски војни. ИНИ, Скопје, 2000.
6. Надежда Цветковска, Политичките партии во парламентарните изборни борби во Вардарскиот дел на Македонија (1919-1929). ИНИ, Скопје, 2004.
7. Хенри Батовски, Историја на политичките граници и територијалниот облик на Социјалистичка Република Македонија, Гласник на ИНИ, XVI, Скопје, 1972.
8. Службене новине Краљевине Југославије, бр.233, Београд 04.10.1929.
9. Службене новине Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 5.5.1922.
10. Устав Краљевине Срба, Хрвата и Словенаца, Београд, 1922..